

Franjo Marković i Hegelova »absolutna logika«

Bojan Marotti, *Marković's Critique of Hegel's Logic: Franjo Marković and the so-called "Austrian Realism"* (Zagreb: ArtTresor naklada, 2020), 141 pp.

»Nadam se da će ova knjiga doprinijeti boljem razumijevanju Franje Markovića kao filozofa, zato što je on jedan od temeljnih mislilaca u novijoj hrvatskoj filozofiji, tj. u hrvatskoj filozofiji koja je pisana hrvatskim jezikom. Naime, Marković je filozof od kojega ta 'novija' filozofija zapravo i počinje.« (p. 6)

Prethodno citirani pasus iz »Predgovora« knjige Bojana Marottija *Marković's Critique of Hegel's Logic* razotkriva nam, prije svega, temeljni vrijednosni stav autora spram filozofijskoga djela Franje Markovića kao prvoga profesora filozofije na obnovljenom Zagrebačkom sveučilištu, odnosno kao začetnika novije hrvatske filozofije. Naime, sukladno Marottijevoj vrijednosnoj prosudbi, može se slobodno reći da Markovićevo filozofijsko djelo ima, kako zbog navlastite sistematičnosti u izlaganju određene teme / pitanja / problema tako i zbog širine filozofijskih područja kojima se bavio (logika, etika, pedagogija, psihologija, hrvatska filozofska baština), iznimnu vrijednost i važnost unutar korpusa hrvatske filozofske baštine. Marottijeva studija o Markovićevoj logici ustvari je engleski prijevod djelomice promijenjenoga članka »Markovićeve kritika Hegelove logike«, koji je objavljen u časopisu *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 539 (2019), pp. 33–96.

Knjiga, osim predgovora (»Foreword«, pp. 5–6) i popisa literature (»References«, pp. 71–82), sadržava sljedeća poglavlja:

1. »On Marković's *Logic*« (»O Markovićevoj *Logici*«), pp. 7–11;
 2. »Franjo Marković's philosophical and spiritual environment« (»Filozofsko i duhovno okruženje Franje Markovića«), pp. 13–27;
 3. »The fundamental characteristic of Hegel's philosophy« (»Temeljna značajka Hegelove filozofije«), pp. 29–38;
 4. »The 'planting' of sense perception« (»'Podmetanje' osjetnoga opažanja«), pp. 39–60;
 5. »The 'illogicality' of absolute logic« (»'Nelogičnost' apsolutne logike«), pp. 61–66;
 6. »The fundamental characteristic of Marković's critique of Hegel« (»Temeljna značajka Markovićeve kritike Hegela«), pp. 67–69.
- Njezin dodatak, »Appendix« na pp. 84–140, sadržava sljedeće priloge:
1. prijepis »Šesti odsjek. Razlozi proti apsolutnoj logici«, pp. 85–111;

2. preslik »Šesti odsjek. Razlozi proti absolutnoj logici [facsimile]«, pp. 113–138;

3. sažetak »Markovićeve kritika Hegelove logike«, pp. 139–140.

U prvome poglavlju naslovljenom »O Markovićevoj *Logici*« Marotti opisuje, uvjetno kazano, bibliografske značajke rukopisa Markovićeve *Logike* (arhivske oznake autografa i litografiranih primjeraka, opseg i čitljivost rukopisa) te strukturu, tj. razdiobu, samoga teksta. Sam Markovićeve tekst ima, dakle, dva dijela: uvodni dio koji je sačinjen od sedam odsjeka i dio pod naslovom *Sustav logike* koji pak ima jedanaest odsjeka. S obzirom na razdiobu teksta, odnosno Markovićeve kritiku Hegelove »absolutne logike« kao osnovnu temu Marottijeve knjige, najpresudniji je zapravo šesti odsjek uvodnoga dijela »Razlozi proti absolutnoj logici«, koji je, kako primjećuje Marotti, pravi »predmet proučavanja ovoga rada« (p. 13). Upravo se, stoga, ponajprije u obliku priređenoga prijepisa litografiranog primjerka pod oznakom *2a*, taj šesti odsjek uvodnoga dijela i nalazi u »Dodatku« na pp. 85–111. Usput kazano, Marković je na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu logiku predavao od 1875. do 1907. godine te je zacijelo, kako primjećuje Marotti, »svoja predavanja već imao pripremljena i u nekome obliku zapisana« (p. 10), a to je u konačnici rezultiralo time da su »ta predavanja s vremenom rasla te naposljetku dostigla navedenih (oko) 820 rukopisnih stranica« (p. 10).

Poglavlje »Filozofsko i duhovno okružje Franje Markovića« donosi opis širega filozofsko-duhovnog misaonog okružja iz kojega je Marković crpio inspiraciju i argumentaciju za vlastiti srednji ili »valjan smjer« logike. Pozivajući se, već u petome odsjeku uvodnoga dijela, primjerice na J. S. Milla, A. Baina, G. Tiberghiena i G. Compayréa Marković, dakle, nastoji uspostaviti logiku koja se nalazi »između posvema formalne i posvema realne logike« (14). Drugim riječima, Marković kao protuhegelovac pokušava, ponajprije, upozoriti na neutemeljenost Hegelove apsolutne logike, koja nije drugo doli »pretvorba logike u metafiziku«, no on istodobno »ipak 'osjeća' potrebu za tim da ukratko prikaže Hegelovo stajalište« (17), a to je, po Marottijevu uvidu, izuzetno važan moment »zato što ima logičara (i općenito filozofa) koji o Hegelovoj logici vrlo nerado govore« (18). Kritiku Hegelova shvaćanja logike Marković, u velikoj mjeri, poduzima oslanjajući se na *Logische Untersuchungen* Friedricha Adolfa Trendelenburga. Trendelenburga je u Berlinu slušao i Franz Brentano koji je kasnije, »zajedno« s Robertom Zimmermannom, predavao na Sveučilištu u Beču. Brentano je pak izvršio presudni utjecaj na primjerice E. Husserla te, stoga, posredno i na tzv. fenomenološku školu. Nadalje, poznato je da je Marković doktorirao upravo kod Roberta Zimmermanna, inače slušača Bernharda Bolzana odnosno pripadnika »kruga oko Bolzana«. Marković je, dakle, preko

Zimmermanna posredno bio povezan s Bolzanom, kao što je i Brentano na posredan način bio upoznat s Bolzanovim mišljenjem. Zato se, kako primjećuje Marotti, »može reći da u pozadini čitavoga toga razvoja koji se katkada naziva ‘austrijskom filozofijom’ (u razlici ‘spram filozofije u Austriji’) ili ‘austrijskim realizmom’, stoji zapravo Bernard Bolzano« (p. 25). S obzirom pak na Trendelenburgov utjecaj na Brentana, odnosno na čitavu protuhegelovsku struju tzv. austrijskoga realizma, Marotti konstatira da u temelju te struje mišljenja »leži Aristotelova filozofija, tj. jedno osobito razumijevanje Aristotela« (p. 26).

U poglavlju »Temeljna značajka Hegelove filozofije« Marotti, s obzirom na horizont povijesti filozofije, ocrtava Markovićevo shvaćanje Hegelove filozofije. Poradi povijesnofilozofijskoga određenja Hegelove filozofije Marković naime povezuje Platonov nauk o nepromjenljivim i vječnim idejama ili »pojmovinama«, koji je zapravo osebujni spoj Heraklitova i Parmenidova nauka, sa srednjovjekovno-skolastičkim naukom o pojmovima kao bićima ili stvarima (*res*). Hegelova je logika, prema Markoviću, sinteza platonizma i skolastičkoga realizma, odnosno, kako primjećuje Marotti, »taj pravac u povijesti filozofije, kojemu pripada Hegel ili s kojim se može povezati, izgleda ovako: Platon (i novoplatonizam) – srednjovjekovni realizam – Hegel« (p. 33). Drugim riječima, Hegelova apsolutna logika počiva na tezi, za Markovića neprihvatljivoj, o samokretanju, seberazvoju pojma, s krajnjim ishodom u »sveukupnosti bića svega svijeta«. Marković kao sljednik austrijskoga realizma i protuhegelovac »strogo luči logiku i metafiziku« (p. 36), što dakako implicira neslaganje s Hegelovim »pretvaranjem« logike u metafiziku. Drugim riječima, Marković »želi povući čvrstu granicu između onoga što se u mišljenju (samo) misli (a ne mora uistinu i biti) i onoga što uistinu jest« (pp. 36–37). Markovićeva kritika Hegelove logike može se dakle svesti na dva temeljna prigovora, a to su:

a) bez pomoći osjetnoga opažanja nije moguće iz jednoga krajnjeg pojma razviti kako ostale pojmove tako i sveukupnost cjeline svega što jest;

b) apsolutna je logika, kao takva, »nelogična« zato što se protivi klasičnim zakonima logike koje je uspostavio još Aristotel, odnosno, kako je sam Marković ustvrdio:

»Postup apsolutne logike nelogičan je, t. j. on pravi one pogriješke u doumljivanju, koje se zovu paralogismi. [...] Pristaše najrazličitijih smjerova u filosofiji drže, da su oni zakoni neoborivi; samo Hegelova apsolutna logika ne priznaje i navlaš vriedja te zakone.« (p. 107)

Usput kazano, Marković se u svojoj kritici Hegela najviše fokusirao na objektivnu logiku koja obuhvaća nauk o bitku i nauk o biti jer, kako primjećuje Marotti, »upravo se tu najjasnije očituje ta ‘pretvorba logike u metafiziku’.« (p. 38)

Poglavlje »‘Podmetanje’ osjetnoga opažanja« govori o prvome Markoviće-
 ćevu prigovoru Hegelovoj logici ili o uvjetovanosti apsolutne logike osjetnim
 opažanjem, odnosno o Markoviće-
 ćevu poimanju negacije (nijek) i identiteta
 (istovjetnost, istota) kao dvaju Hegelovih ključnih pojmova. Marković dakle,
 polazeći od Hegelova nauka o bitku, ustvrđuje da je izvođenje postajanja (*das
 Werden*) iz pojmova čistoga bitka i čistoga ništa (nebitka) logički neispravno, jer
 je naime »čisti bitak s čistim nebitkom, po bivstvu istovjetan« (p. 90). Nadalje,
 pojam postajanja je, prema Markoviću, dobiven »osjetnim opažanjem zbiljnih
 promjenljivih pojavnih stvari« (p. 91). Štoviše, Marković tvrdi da su na isti način
 dobiveni i pojmovi istote (čisti bitak) i nijeka (čisti nebitak). Marković, naime,
 bivstveno izjednačava čisti bitak i čisti nebitak, a to je, kako Marotti lucidno
 primjećuje, neprimjereno zato što za Hegela postojanje nije drugo doli istovjet-
 nost istovjetnosti i razlike. S druge strane Markoviće-
 ćevu zagovaranje povezivanja
 opažanja i mišljenja, uvjetovano kako tobožnjom nemoći čistoga mišljenja tako
 i potrebom formalne logike za realnim predmetnim sadržajima, ne treba dokraja
 odbaciti, posebice ako se ima u vidu logičko-metafizička struktura Hegelova
 filozofskog sustava. No valja naglasiti da mišljenje nema pasivni značaj, kako
 mnije Marković, nego aktivni, produktivni značaj jer su, sukladno Hegelu, upra-
 vo opažanje i predočavanje zapravo unutrašnji momenti mišljenja kao samokre-
 tanja pojma. Drukčije kazano, Marković, polazeći od razdvojenosti opažanja
 kao svojevrsnoga aktiviteta i čistoga mišljenja kao (nemoćnoga) pasiviteta,
 »izvanjski« povezuje te dvije spoznajne moći, što je u skladu s Markoviće-
 ćevim shvaćanjem logike kao općega temelja sustava cjelokupne ljudske spoznaje,
 tj. kao deduktivno-induktivne filozofijske discipline. Dočim su za Hegela zor,
 predodžba i mišljenje tek različite spoznajne forme, odnosno unutrašnji ili nužni
 momenti spoznavanja pomoću kojih teorijska svijest prisvaja određeni sadržaj
 ili predmet. Stoga, s obzirom na Hegelovu logiku, odnos između čistoga bitka
 i čistoga nebitka ne »završava« u izvanjskoj, formalno-logičkoj istovjetnosti
 ili sintezi (»sastavu«) koja proizlazi iz »nutarnje istote nijeka s tvrdnjom« (p.
 92), već taj odnos istom zahtijeva istinsko odnosno spekulativno jedinstvo,
 tj. istinsku istovjetnost ili identitet identiteta i diferencije. Premda Marković
 uvažava dijalektičku narav Hegelova pojma negacije (nijeka), što se primjerice
 pokazuje u slučaju Markoviće-
 ćeva poimanja bitka Nečega kao istote vlastitoga
 samobitka (*Ansichsein*) i inobitka (*Anderssein*), takovo je shvaćanje Hegelove
 dijalektičke metode, prema Marottiju, jednostrano zato što »granica nije samo
 nebitak Nečega, u smislu da Nešto (tj. bitak Nečega) prima u se svoj vlastiti
 nijek, nego je i nebitak toga Drugoga, što znači da njome i Drugo (tj. bitak
 Drugoga) prima u se svoj vlastiti nijek (jer i Drugo je zasigurno neko Nešto)«
 (p. 50). Drugim riječima, Marković čini se »previđa« da je Hegelova logika
 zapravo »nauk o misli«, i to ponajprije u elementu čistoga mišljenja, kao i to da

ono logičko u konačnici ima spekulativni, metafizički, pozitivno-umski značaj. Marković po svemu sudeći ne može, poput Hegela, ono logičko dokraja motriti odvojeno od osjetilnosti, opažanja, iskustva, pa mu je upravo zato »iznad svega važno pokazati da Hegel u čisto mišljenje 'uvlači' prostorne odnose« (p. 52). Stoga nijek ili negacija u Hegelovoj logici (npr. duh kao nijek prirode) prema Markoviću ima značaj *suprotnosti*, što pak znači da nijek, kao moment apsolutne logike, ne može uspostaviti sebe sama bez pomoći opažanja. Prema tome, kako primjećuje Marotti, »kako god shvatili negaciju u Hegelovoj logici (a to znači uopće u Hegelovoj filozofiji), sama ta logika u oba slučaja zastaje, biva ukočenom <...> No tada joj u pomoć priskače opažanje ili, bolje kazano, ona se njime potajno služi« (p. 56). Marković, nadalje, na sličan način poima i Hegelov pojam istote te na primjeru odnosa ograničenoga i neograničenoga pokazuje da su ti pojmovi zapravo istovjetni, odnosno da je njihova istovjetnost »puka izjednačba dviju mirujućih misli, a nije zbiljstvena spojitba« (p. 106). K tomu, istovjetnost ograničenoga i neograničenoga proizlazi, dakako, »iz pomišljanja opažanih prostornih razlika« (p. 106). S obzirom na Markovićevo shvaćanje nijeka i istote u Hegela, Marotti u konačnici zaključuje kako se, po Markovićevo uvidu, »u temelju *nijeka* i temelju *istote*, uistinu nalazi *opažanje*.« (p. 60)

U poglavlju »'Nelogičnost' apsolutne logike« Marotti ukratko izlaže drugi Markovićevo prigovor Hegelovoj apsolutnoj logici. Nelogičnost apsolutne logike Marković, naime, pokazuje na primjeru zaključka, odnosno zaključivanja te potom konstatira da Hegelova logika podliježe tzv. paralogizmima ili pogrešnome zaključivanju, kao primjerice u sljedećemu silogizmu:

Čisti bitak je najprazniji (najabstraktniji) pojam.

Ništa je najprazniji pojam.

Dakle: Ništa je čisti bitak, i obratno: čisti bitak je ništa.

Valjanost »klasičnih« logičkih zakonitosti, po Markovićevo mnijenju, potvrđuju dakle svi mislioci počam od Aristotela do Milla, štoviše o valjanosti te zakonitosti svjedočanstvo nam daje i »naravski razum svakoga čovjeka« (p. 109). Markovićevo pozivanje na zdravi razum, a poradi opravdavanja valjanosti ustaljenih logičkih načela, u osnovi je osebujni izraz »vjere« u apstraktno-razumski značaj logike. S druge strane, zauvijek će nam ostati zakriveno kakav bi ishod imalo Markovićevo filozofiranje da se u nekome trenutku odvažio do kraja misaono »prepustiti« spekulativno-metafizičkom aspektu Hegelove apsolutne logike. Ovdje, tek usputno, valja napomenuti kako za Hegela, primjerice u nauku o pojmu ili subjektivnoj logici, pojam *kao takav* nije drugo doli spekulativno jedinstvo općega, posebnoga i pojedinačnoga. Ono pak pojedinačno kao jedinstvo općega i posebnoga jest, među ostalim, istinska ili spekulativna istina pojma. Takovo jedinstvo nema apstraktni odnosno razlučujući već prije svega spekulativni značaj, a to znači da u cijelosti čuva istost i nijek onih suprotnih.

U završnome poglavlju »Temeljna značajka Markovićeve kritike Hegela« Marotti sabire, odnosno sažima u svojevrsni filozofijski dojam, sva prethodna razmatranja o Markovićeve odnosu spram Hegelove apsolutne logike. Naime razvidno je, sukladno Marottijevim uvidima, da Marković, kao protuhegelovac sklon tzv. austrijskom realizmu, »osjeća određeni otpor« prema Hegelu, posebice prema »pretvorbi logike u metafiziku«. Drukčije kazano, Markovićeve je filozofska misao »prožeta« osebnim zazorom »ne samo prema 'apsolutnoj logici' nego i prema Hegelovoj filozofiji u cjelini« (p. 67). Nadalje, gorespomenuti »otpor« prema Hegelovoj filozofiji, po svemu sudeći, »uzrokuje« i znatne nedostatnosti u metodološkom pogledu jer Marković, kako primjećuje Marotti, »prilikom kritike pojedinih Hegelovih stavaka, ne uzimlje svagda u obzir cjelinu Hegelova izvoda, nego kadšto iznosi samo jednu 'stranu', ili jedan aspekt te 'cjeline', kao primjerice pri tumačenju 'dijalektike' Nečega i Drugoga« (p. 68). Drugim riječima, Markovićevo tumačenje Hegelove filozofije u osnovi ima partikularni značaj. S druge strane Marotti također uviđa kako je »Markoviću posvema jasno da se mora (filozofski) 'odrediti' prema Hegelu« (pp. 68–69), a to pak znači da se on »svojim pristupom povijesti filozofije razlikuje od mnogih protivnika Hegelova filozofiranja« (p. 69). Takova je prosudba, među ostalim, u skladu s Marottijevim početnim vrijednosnim sudom o filozofijskom djelu Franje Markovića.

Zaključno se može reći da knjiga *Marković's Critique of Hegel's Logic: Franjo Marković and the so-called »Austrian Realism«* Bojana Marottija, osim što zadovoljava najviše znanstvene odnosno filozofijsko-filološke kriterije, predstavlja iznimno važan doprinos kako za buduće interpretacije Markovićeve filozofijskoga djela kao bitne sastavnice hrvatske filozofske baštine tako i za afirmaciju te baštine u drugim kulturno-jezičnim sredinama. Povrh toga, valja napomenuti i to da izdanja poput Marottijeve knjige zasigurno doprinose su-oblikovanju smisla onoga biti vlastitoga, premda još uvijek duhovno nerođenoga, naroda jer, kako je poodavno uvidio i sâm Marković, »nema dvojbe, da samo onaj narod, koji si je stekao domovinu misli, prisvojio si je čvrsto i svoju tvarnu domovinu«.

Tomislav Škrbić